

BROTT OCH SKULD OCH KLAUSTROFOBI

Om sitt skrivande talade hon ogärna, om sitt privatliv helst inte alls. Duncan Fallowell, som försökte grilla henne för Sunday Times några år före hennes död, skrev att det var "som om hon satt och ruvade på en stor hemlighet".

I förlagspresentationerna brukade det stå att Patricia Highsmith föddes 1921 i Fort Worth, Texas, att hon vid sex års ålder flyttade med sina föräldrar till New York och att hon tidigt bestämde sig för att bli författare men inte debuterade förrän 1950, 29 år gammal, med *Främlingar på tåg* som Alfred Hitchcock filmade. Fem år senare kom *En man med många talanger*, den första romanen om Tom Ripley. Det brukade också noteras att hon bosatte sig i Europa, flyttade runt innan hon slog sig ner i Schweiz, där hon avled 1995.

Tjugotvå romaner hann hon skriva, sju novellsamlingar. Fem år före sin död avslöjade Highsmith att det var hon som skrivit *The price of salt*, utgiven 1952, "en roman om det som samhället förbjuder" som det hette i förlagsreklamen – en roman om lesbisk kärlek.

– Betyder det att ni är lesbisk? frågade en journalist på presskonferensen i samband med nyutgivningen av boken, nu med titeln *Carol*.

Hon vägrade, naturligtvis, att svara på frågan.

Brittiske journalisten Andrew Wilson kan berätta mer. Han har fått ta del av hennes efterlämnade dagböcker, har sökt upp hennes älskarinnor, goda vänner och grannar, hennes förläggare och redaktörer, besökt platser hon bodde på, och berättar i *Beautiful shadow* om en tämligen ensam och komplex människa som varken trodde på gud, samhället eller sig själv. "Jag har inga moraliska värderingar", skrev hon i en dagboksanteckning under arbetet med den första romanen om Tom Ripley, "utom: 'Stå för vad du gör.' Resten är känslsamhet." Hon skrattade sällan och skrattade hon var det ofta åt sånt som andra gråter över. Hon sade vad som föll henne in, var en lojal men besvärlig vän, en god granne, en pedant som tog dagens första whisky vid niotiden på morgonen, innan hon började arbeta, och redan som barn upptäckte skrivandets magi: när hon fick läsa sin uppsats om sommarlovet högt för klassen och

kände hur de undan för undan greps av berättelsen och till sist satt trollbundna. Bara i skrivandet tycks hon ha varit lycklig, kanske för att bara där fick hon bestämma, bringa ordning och reda ur kaos.

Hon skrev deckare, hon skrev om skuld – men deckarna var sådana som ingen annan skrivit dem förut, skuldfrågan handlade om annat än vem som gjort vad. Ständigt återkom hon till detta med identitet. Är jag bara den andra ser? Tidigt var hon medveten om sin sexuella läggning – ja, hon var lesbisk – men det var något hon länge undertryckte, även i sina dagböcker, och först i trettioårsåldern lät hon den blomma ut, fast knappast utan skuldkänslor. Hon kände sig avvisad av sin mor, som en flicka som borde ha varit en pojke och egentligen inte alls borde ha kommit till världen.

Istället för barnböcker läste hon psykologiböcker, helst sådana med fallbeskrivningar, gärna sånt som drog åt det bisarra. Edgar Allen Poe var en tidig favorit, också Joseph Conrad, och tretton år gammal hade hon hittat fram till den som hon skulle kalla sin läromästare, Dostojevskij. Hon beundrade honom för hans stil, för hans sammansatthet, för hans förmåga att skildra hur det goda och onda kan rymmas i en och samma människa. Det var ju vad hon själv skulle göra, om och om igen. Hon läste *Brott och straff*, hon läste den igen, långsamt, och skrev sedan *Främlingar på tåg*, berättelsen om hur den gode möter den onde och hur de sedan byter mord med varandra.

Idén till Tom Ripley fick hon tidigt en sommarmorgon vid medelhavskusten när hon från hotellbalkongen såg en ung man vandra längs stranden, i sandaler och shorts, ensam och till synes tankfull, kanske – inbillade hon sig – orolig för något. Mer var det inte, men gång på gång skulle hon återkomma till den bilden när hon skrev om mördaren med den exklusiva smaken; han som gärna ställer upp och hjälper till, som dödar utan självförebåelse och alltid, fram till och med den femte och sista romanens sista sida, går lycklig och fri från brottsplatsen. Ordningen är återställd, hotet undanröjt, känslorna på plats igen.

Varför skulle jag inte skriva om dem som går fria? frågade Patricia Highsmith när hon anklagades för att vara amoralisk. Alla andra skrev ju om den som åkte fast. Livet är inte rättvist. Slumpen styr.

Klaustrofobisk är ett ord som gärna infinner sig. Patricia Highsmith läser man inte för en stunds avkoppling. "Det var svartsjuka som hindrade David från att sova och drev honom ut ur det mörka och tysta pensionatet att irra på gatorna", heter det inledningsvis i *Mord för Annabelle*, vilket väl snarare för tankarna till *Anteckningar från källarhållet* än till *Studio Sex*. I bok efter bok skapar hon en värld där det är obehagligt att vara, en instängd värld, oberäknelig och skrämmande. Aldrig vet man vad som ska hända. Det är spännande som på riktigt. Stundtals är det outhärdligt.

Böckerna om Tom Ripley går nog att hålla på avstånd, i alla fall när man kommit en bit in i serien, eftersom författaren själv befinner sig en bit bort, som om hon synar denne iskalle psykopat likt en psykiatriker, inför en fallbeskrivning, och inte riktigt förstår sig på honom – "Jag har aldrig förstått mord", sade hon i en TV-intervju. "Jag har inte ens blivit så arg att jag velat slå till någon" – och han dessutom, allt efterhand, omger sig med en lyx som skänker ett visst sagoskimmer över föreställningen. Så inte med romaner som rör sig i mer vardagliga miljöer, som *Mord för Annabelle*, *Djupt vatten* eller den kanske obehagligaste av dem alla, *Ediths dagbok*, som inte är en deckare utan en roman om en kvinna vars identitet bit för bit löses upp.

Redan efter ett par sidor förstår vi att något är på tok. Edith står med sonen Cliffies fina vita skjorta i handen; hon har nyss plockat upp den ur byrålådan, försöker skaka ut den och upptäcker att den är fastklibbad med... lim?

Några sidor senare har hon flyttat med man och son från New York till en idyll i Pennsylvania, hon har fått uppleva en kort tid av lycka, men så står hon en dag i sitt nya fina kök, mitt i strykningen, det är strax före jul och hon undrar vart hon ska skicka sin refuserade artikel om erkännandet av Kina – hon är frilansjournalist – och känner hur en obestämd depression smyger sig på henne, "skuggaktig, förlamande". 56 sidor in i *Ediths dagbok* sätter hon sig en kväll med den dagbok hon fick som tjuugoåring, skruvar huven av sin Eastbrookpenna och börjar skriva: "10 juni -65. Cliffie skrev flera prov på en gång i dag i Trenton med sikte på inträdesexamen till college & tror han klarade sig hyggligt." Det är en lögn. Proven slutade i katastrof. Men vem skulle läsa hennes dagbok? Det hon skrivit får henne att känna sig bättre, mindre melankolisk, "nästan uppspelt, faktiskt".

Edith Rowland bygger genom dagboken en värld åt sig. Där är hon fri, kan själv bestämma – precis som Tom Ripley har byggt ett värn kring sin person. Men verklighet och fiktion hotar ständigt att glida ihop. Ripley klarar balansgången genom att handla, det vill säga mörda, när han håller på att avslöjas, men för Edith blandas liv och fiktion ihop så att hon till sist inte vet vad som är vad. Brydd läser hon en dagboksanteckning om hur hon stickat var sin kofta till Cliffies och Debbie's båda barn, vilket hon inte minns att hon skrev, men när hon reser sig och går in i sovrummet och drar ut nedersta byrålådan, då ligger de där. (I verkligheten finns ingen hustru Debbie, inga barn.)

Ripley är man, Edith är kvinna. Det är en väsentlig skillnad för Patricia Highsmith. Hon skrev helst, nästan bara och bäst om män. Ripley är en man för vilken ytan är viktigare än innehållet och som hellre är någon än något, Edith däremot en kvinna som söker en mening med tillvaron och hoppas kunna åstadkomma något gott i världen. Ripley är en yrkesmördare och konstförfalskare, Edith hemmafru och politiskt radikal frilansjournalist. Ripley kan gå hemifrån och göra det han måste göra – pengar är aldrig ett problem – men vart ska Edith ta vägen? Skaffa ett deltidsjobb i en presentbutik? ”Jag kan verkligen inte förstå mig på kvinnor som fastnar i äktenskap”, skrev författaren i sin dagbok. Fastna i barnafödande och bli tjänstehjon!

Medan romanerna om Tom Ripley kan sägas vara en berättelse om en modern människa, konsumtionssamhällets hjälte, är *Ediths dagbok* en sorgesång över det moderna äktenskapet, också den amerikanska drömmen. Där dukar den gode under. I ondskan, liksom i fantasin, ryms friheten. Bara den som låter ondskan ta överhanden kan befrias från skuld.

Ediths dagbok var högst personlig. Flera av Ediths dagboksanteckningar har Highsmith lyft nästan ordagrant ur sina egna dagböcker: också hon var politiskt radikal, om än av en mer komplicerad natur. Hon tillägnade en av sina novellsamlingar det kämpande kurdiska och palestinska folket, beundrade samtidigt Margaret Thatcher och skulle med all sannolikhet inte ha röstat på Barack Obama. Hon skildrade hemmafruns helvete, men avskydde feminister, påstod att hon inte förstod sig på kvinnor över huvud taget.

I en dagboksanteckning strax innan hon påbörjade *Ediths dagbok* skriver hon att bara fantasin kunde hålla henne vid liv. Gärna citerade hon Oscar Wilde, en annan favorit, när han skrev att för honom var arbete inte verklighet utan ett sätt att komma från verkligheten.

Anders Sundelin

Dagens Nyheter 14/9 2008

Andrew Wilson: *Beautiful shadow* (Bloomsbury, 2003)

Patricia Highsmith på svenska: *Främlingar på tåg* (1953), *Djupt vatten* (1959), *Mord för Annabelle* (1961), *Glascellen* (1966), *En man med många talanger* (1974), *En man utan samvete* (1975), *En man med onda avsikter* (1976), *Ediths dagbok* (1978) m.fl.